

<https://doi.org/10.63241/2025583akhv>

UO'T: 631.4

QO'RIQ OCH TUSLI BO'Z TUPROQLARNING UMUMIY FIZIKAVIY XOSSALARI

Diyorova Muhabbat Xurramovna

Qarshi davlat universiteti Agrokimyo va ekologiya kafedrası professori v.b.

e-mail: muhabbatdiyorova1969@gmail.com**Xoliqova Surayyo Narzullayevna**

Qarshi davlat universiteti Agrokimyo va ekologiya kafedrası katta o'qituvchisi

e-mail: su82rayyo@mail.ru

Аннотация

Ushbu maqolada Qo'riq och tusli bo'z tuproqlarning umumiy fizikaviy xossalari umumiy qabul qilingan usullarda aniqlandi. Olingan natijalarga ko'ra, G'uzor massivdagi GTL zavodining g'arbiy tomonida tarqalgan quruq och tusli bo'z tuproqlardan olingan natijalar 1; 2; 3 va 4-kesmalar bo'yicha A_{chim} (0-3 sm) va $A_{chim\ osti}$ (4-14 sm) qatlamlarida tuproqning solishtirma og'irligi 2,578-2,579 g/sm³, hajm og'irligi 1,194-1,214 g/sm³, g'ovakligi 52,93-53,7% oralig'ida bo'lganligi aniqlandi. Chim osti (4-14 sm) qatlamda zichlikning kam bo'lishi g'ovaklikni yuqori bo'lishi o'simlik ildiz tizimini shakllanishi va rivojlanishi maqbul bo'lib, muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: yaylovlar, och tusli bo'z, lalmi, qo'riq, morfologik, kimyoviy, fizik, qizg'ish, kul, bo'z -o'tloqi, cho'l, mexanik, allyuvial-prolyuvial yotqiziqlar, massiv

Аннотация

В данной статье определены общие физические свойства светло-серых почв Корюкского района с использованием общепринятых методов. Согласно полученным результатам, сухие светлые сероземы, распространенные к западу от завода GTL в Гузарском массиве, 1; 2; По разделам 3 и 4 определено, что удельный вес почв в слоях ачима (0-3 см) и А-подпочвы (4-14 см) составляет 2,578-2,579 г/см³, объемная масса - 1,194-1,214 г/см³, пористость - 52,93-53,7%. Низкая плотность и высокая пористость подпочвенного слоя (4-14 см) важны для оптимального формирования и развития корневой системы растений.

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIK KARANTINI

Ключевые слова: пастбища, светло-серые, лалми, резерв, морфологический, химический, физический, красноватый, серый, серо-луговой, пустынный, механический, аллювиально-пролювиальные отложения, массив.

Abstract

This article defines the general physical properties of light gray soils of the Koryak region using generally accepted methods. According to the results obtained, dry light gray soils are common to the west of the GTL plant in the Guzar massif, 1; 2; According to sections 3 and 4, it was determined that the specific gravity of soils in the layers of acim (0-3 cm) and A-subsoil (4-14 cm) is 2.578-2.579 g/cm³, volume weight - 1.194-1.214 g/cm³, porosity - 52.93-53.7%. The low density and high porosity of the subsurface layer (4-14 cm) are important for optimal formation and development of the root system of plants.

Keywords: pastures, light gray, lalmi, reserve, morphological, chemical, physical, reddish, gray, gray-meadow, desert, mechanical, alluvial-proluvial deposits, massif.

Kirish.

Budungi kunda ekotizimda tabiiy bioxilma-xillikning buzilishi va suv resurslarining kamayishidan keying eng jiddiy xavflardan biri bu yaylov yerlardan nooqilona foydalanish hisoblanadi. Yaylivlaryer shari quruqlik qismining 25 foizini tashkil etadi. Osiyoda esa jahonning o'tliq va yaylovlar bilan qoplangan maydonlariga nisbatan 18,25% (678,5 mln ga)ni, Yevropada hududning umumiy maydoniga nisbatan 18% (84,0 mln ga)ni, Afrikaning qurg'oqchil mintaqalarida esa (ushbu materikning umumiy maydoniga nisbatan) 66%ni tashkil etadi. Shunga ko'ra yaylov yerlaridagi degradatsiya jarayonlarni oldini olish, yaylovlar mahsuldorligini tiklash va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish muhim ekanligini unutmaslik kerak [3.7 b.].

Respublikamizda 2191,9 ming gektar och tusli bo'z tuproqlar tarqalgan. Shuningdek, Qashqadaryoda och tusli bo'z tuproqlar 450,4 ming gektarni tashkil qiladi. Shundan, 57,8 ming gektari sug'oriladigan, qolganlari lalmi va qo'riq och tusli bo'z tuproqlar hissasiga to'g'ri keladi. Bu tuproqlar janubiy provinsiya Qashqadaryoning o'rta oqimi hududlari, ya'ni Qamashi va G'uzor tumanlarida lalmi, qo'riq va sug'oriladigan och tusli bo'z tuproqlarga to'g'ri keladi. [1-2.84; 351 b.].

Qashqadaryoning o'rta oqimidagi G'uzor tumani 38°35'10" daraja shimoliy kenglik, 66° 5' 0" daraja sharqiy uzunlik,, dengiz sathidan 524 metr balandlikda joylashgan. G'uzor tumaning janubiy sharqiy qismida Nishon cho'ligacha bo'lgan hududda qo'riq och tusli bo'z tuproqlar tarqalgan bo'lib, G'uzor massivi hududlari hisoblanadi. G'uzor massivi (Sho'rtangaz kimyo majmui va GTL zavodi massivi) cho'l iqlim zonasiga yaqin bo'lganligi bois, hududning cho'l qismi sanaladi [4. 285 b.].

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIK KARANTINI

Qashqadaryo havzasi qarshi cho'lida tarqalgan aksari och tusli bo'z tuproqlar Qarshi cho'lini o'zlashtirish davomida sug'orish tizimini shakllanishi ularning morfologik, kimyoviy, fizik ko'rsatgichlariga keskin ta'sir etib, o'tloqilashgan gidromorf tuproqlar rivojlanishini keltirib chiqargan.

Tadqiqot ob'ekti va predmeti: Qashqadaryo viloyati G'uzor massividagi GTL zavodi va Sho'rtan gaz majmuasi (SHGKM) atrofida qo'riq yerlarda tarqalgan och tusli bo'z tuproq qoplami bo'lib, hudud tuproqlarining fizik xossalari.

Materiallar va uslublar.

Tuproqning fizikaviy tahlillari «Методы агрохимических, агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах» bo'yicha, tuproqning zichligi silindr yordamida Kachinskiy usuli bo'yicha, solishtirma massasi piknometrik usulida, tuproqning g'ovakligi hisoblash usulida, tuproqning namligini aniqlash ishlari va boshqalardan foydalanildi [5].

Natijalar va munozara.

Tadqiqot hududi tuproqlari asosan lyoss yotqiziqlari ustida rivojlangan. Ko'pchilik geolog olimlar fikrlariga ko'ra, Markaziy Osiyo lyosslarining kelib chiqishi suv bilan bog'liq holda, asosan allyuvial-prolyuvial yotqiziqlari mahsulotlaridan iborat. G'uzor massivi yerlarning asosiy qismini qo'riq och tusli bo'z tuproqlar tashkil qiladi.

Ma'lumki, qo'riq holdagi tuproqlar o'ziganing g'ovakligi, havo-issiqlik rejimlari bilan sug'oriladigan tuproq qatlami rejimidan farqlanadi, ikkinchidan, och tusli sur biroz qizg'ish rang qo'riq tuproqlar sug'oriladigan tuproqlarga nisbatan rangi o'zgarib, bo'z kul rangga o'ta boshlaydi, uchinchidan qo'riq tuproqlar avtomorf tuproq hosil bo'lish jarayoni kechadigan bo'lsa, sug'oriladigan och tusli bo'z tuproqlarda yarim gidromorf rejimda o'z evolyutsiyasini boshlab, bo'z -o'tloqi tuproqlarga o'tishi, albatta, takomillashayotgan yangi tuproqlarga xos xususiy rejimning vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Tuproqlarning umumiy fizik xossalari va mexanik tarkibini bilish uning ona jinsi, iqlim sharoitlari va o'simlik qoplamlari ta'siri natijasida tuproqlarda ro'y berayotgan jarayonlarni ularning fizik xossalarini o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Qo'riq och tusli bo'z tuproqlarning umumiy fizikaviy xossalari umumiy qabul qilingan usullarda aniqlandi. Olingan natijalarga ko'ra, G'uzor massividagi GTL zavodining g'arbiy tomonida tarqalgan quruq och tusli bo'z tuproqlardan olingan 1; 2; 3 va 4-kesmalar bo'yicha A_{chim} (0-3 sm) va $A_{\text{chim osti}}$ (4-14 sm) qatlamlarida tuproqning solishtirma og'irligi 2,578-2,579 g/sm³, hajm og'irligi 1,194-1,214 g/sm³, g'ovakligi 52,93-53,7% oralig'ida bo'lganligi aniqlandi. Chim osti (4-14 sm) qatlamda zichlikning kam bo'lishi g'ovaklikni yuqori bo'lishi o'simlik ildiz tizimini shakllanishi va rivojlanishi maqbul bo'lib, muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, olib borilgan tuproq qoplamlaridan olingan kesmalar asosida solishtirib ko'radigan

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIK KARANTINI

bo'lsak, tuproq qatlamlarning nisbatan zichligi past, g'ovakligi yuqori bo'lsa, o'simliklarning ildiz qoldiqlar miqdori bo'ladi.

1-jadval

G'uzor massivi GTL zavodining janubiy tomonida tarqalgan tuproqlarining umumiy fizik xossalari

Koordinatasi	Kesma, №	Chuqurligi, sm	Solishtirma massa, g/sm ³	Hajm massa, g/sm ³	G'ovaklik, %
GTL zavodi g'arbiy qismi, 2,69 km, 38,467192 daraja shimoliy kenglik, 65,780842 daraja sharqiy uzunlik	1	0-3	2,57	1,21	52,9
		4-13			
		14-28	2,61	1,34	49,8
		29-87	2,63	1,35	47,8
		88-142	2,66	1,30	47,5
		143-210	2,69	1,41	47,7
GTL zavodi g'arbiy qismi, 2,42 km, 38,467159 daraja shimoliy kenglik, 65,780885 daraja sharqiy uzunlik	2	0-3	2,57	1,20	53,3
		4-13	2,61	1,32	49,6
		14-27	2,63	1,37	47,8
		28-79	2,66	1,40	47,4
		80-136	2,69	1,40	47,8
		137-198			
GTL zavodi g'arbiy qismi, 1,53 km, 38,467192 daraja shimoliy kenglik, 65,780799 daraja sharqiy uzunlik	3	0-2	2,57	1,21	53,1
		3-14			
		15-26	2,62	1,30	50,2
		27-84	2,63	1,37	47,9
		85-132	2,66	1,39	47,6
		133-218	2,69	1,40	47,8
GTL zavodi g'arbiy qismi, 1,3 km, 38,467125 daraja shimoliy kenglik, 65,780842 daraja sharqiy uzunlik	4	0-3	2,57	1,19	53,7
		4-13			
		14-30	2,62	1,30	50,3
		31-85	2,63	1,37	47,9
		86-151	2,66	1,39	47,6
		152-196	2,69	1,40	47,8

Ildiz tizimi kam tarqalgan (14-28 sm) qatlamlarida bo'lib solishtirma og'irlik nisbatan yuqori 2,619-2,620 g/sm³, hajm og'irligi 1,301-1,318 g/sm³, g'ovakligi 49,67-50,38% ni tashkil etgan bo'lsa, pastki (28-218 sm) qatlamlarda solishtirma og'irlik 2,635-2,697 g/sm³, hajm og'irligi 1,372-1,408 g/sm³, g'ovakligi 47,43-47,94% oralig'ida ekanligi aniqlandi (1-jadval). GTL zavodi g'arbiy qismi, 2,69 km, 38,467192 daraja shimoliy kenglik, 65,780842 daraja sharqiy uzunlik kesmada solishtirma og'irlik nisbatan yuqori 2,619 g/sm³, hajm og'irligi 1,301 g/sm³, g'ovakligi 49,67 % ni tashkil etgan bo'lsa, pastki (28-218 sm) qatlamlarda

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLER KARANTINI

solishtirma og'irlik $2,635\text{g/sm}^3$, hajm og'irligi $1,372\text{ g/sm}^3$, g'ovakligi 47,43% oralig'ida ekanligi aniqlandi.

Xulosa.

O'rganilgan tuproqlarning umumiy fizik xossalari tuproq tiplariga va mexanik tarkibiga hamda iqlim sharoitlariga, gumus bilan ta'minlanganlik darajasiga ko'ra bir – biridan farqlandi. Tuproq qatlamlarida organik massa to'planishi uning hajm og'irligiga ijobiy ta'sir qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020- yil 29- yanvardagi PQ-4576-son «Chorvachilik tarmog'ini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida» gi qarori. <http://Lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 10-iyundagi PQ-277-son «Yerlar degradatsiyasiga qarshi kurashishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari» to'g'risidagi Qarori <http://Lex.uz>
3. M.I.Ruzmetov Yaylov tuproqlari va degradatsiyasi. O'quv qo'llanma Lesson Press nashryoti Toshkent 2023 y. 7 b.
4. Qashqadaryo viloyati tuproq –meliorativ xaritasi «Irrigatsiya Uzbekistana». -1979 3-tom.Tashkent.-358 b.
5. Методы агрохимических, агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах. – Т. Мехнат, 1963. – 228 с.